

В
с
в
х

с

св

св

ҚАЗАҚ ССР ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ
М. О. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ
ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ

Төс
Ғасыр
Жырлайды

*XV ғасырдан
XX ғасырдың бас кезіне дейінгі
қазақ ақын-жырауларының шығармалары*

ҮШ ТОМДЫҚ

АЛМАТЫ «ЖАЗУШЫ» 1985

ҚАЗАҚ ССР ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ
М. О. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ
ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ

Тәс
Фасыр
Жырлайды

ҮШІНШІ ТОМ

АЛМАТЫ «ЖАЗУШЫ» 1985

Редакция алқасы:
М. Базарбаев, С. Мұратбеков,
Р. Бердібаев, Ә. Дербісалин, М. Дүйсенов,
С. Иманасов, М. Қаратаев

Құрастырушылар:
Мардан Байділдаев, Мұхтар Мағауин

Жауапты шығарушы
фольклоршы М. Байділдаев

Пікір жазған
профессор Х. Сүйіншәлиев

- Б 48 **Бес ғасыр жырлайды: XV ғасырдан XX ғасырдың бас кезіне дейінгі қазақ ақын-жырауларының шығармалары. Үш томдық. /Жауапты шығарушы М. Байділдаев. Алматы: Жазушы, 1984.—(Қазақ ССР Ғылым академиясы М. О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты). Т. 3. /Құраст. М. Байділдаев, М. Мағауин. 1985.— 352 бет.**

«Бес ғасыр жырлайды» жинарының үшінші томына Абай Құнанбаевтан бастап, Сұлтанмахмұт Торайғыровқа дейінгі белгілі ақындардың шығармалары іріктеліп алынды.

Б $\frac{4702230100-191}{402(05)-85}$ 99—84

Каз I +

© «Жазушы», 1985

*Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін,
Жоқ-барды, ертегіні термек үшін,
Көкірегі сезімді, тілі орамды,
Жаздым үлгі жастарға бермек үшін.
Бұл сөзді тасыр ұқпас, талапты ұғар,
Көңлінің көзі ашық, сергек үшін.*

АБАЙ

*Қараңғы қазақ көгіне,
Өрмелеп шығып күн болам!
Қараңғылықтың кегіне —
Күн болмағанда, кім болам?!*

СҰЛТАНМАХМҰТ

АБАЙ (ИБРАҺИМ) ҚҰНАНБАЕВ

(1845—1904)

Қазақ әдебиетінің классигі Абай (Ибраһим) Құнанбаев қазіргі Семей облысы, Абай ауданында 1845 жылы 10 август күні дүниеге келген.

Абай он жасқа шыққанда әкесі Құнанбай оны Семей қаласына әкеліп оқуға берген. Ол ең әуелі аз уақыт Ғабдул-Жаппар деген татар молдасынан, кейін Ахмет-Ризадан оқиды. Бұлардың екеуі де мешітпен бірге медресе ұстаған молдалар еді. Абай Ахмет-Ризаның медресесінде үш жыл оқыған. Осы кезде жас шәкірт Шығыстың атақты ақындарының шығармаларымен танысады, өзі де соларға еліктеп өлең жаза бастайды.

Ұлы ақынның жас шағында шығарған өлеңдерінен бізге жеткендері өте аз. Көптеген шығармалары ұмытылған, жоғалған. Абайдың өлеңді нағыз өнімді жаза бастаған кезі жігіттік шағы өткен соң басталады.

Абай творчествосының жаңаша өріс табуы оның ұлы орыс әдебиетін танып, білуіне тікелей байланысты. Россияның алдыңғы қатарлы қоғамдық ой-пікірінен нәр алған, орыс тілі арқылы бүкіләлемдік ғылым, білімнің тұнығынан сусындаған Абай творчествосы ендігі жерде шын мәнісіндегі бүкілхалықтық сыпатқа ие болады.

Қазақ әдебиетін жаңа арнаға түсірген Абай творчествосы революцияға дейінгі көркем ойымыздың шырқау шыңы болды.

Аппақ ет, қып-қызыл бет, жап-жалаңаш,
Қара шаш қызыл жүзді жасырғанда.
Күйеуі ер, қалыңдығы сұлу болып,
Және ұқсар тар төсекте жолығысқанға.
Арт жағынан жауырыны бүлкілдейді,
Қыран бүктеп астына дәл басқанда.
Құсы да, иесі де қоразданар,
Алпыс екі айлалы түлкі алғанда.
«Үйірімен үш тоғыз» деп жымындап,
Жасы үлкені жанына байланғанда.
Сілке киіп тымақты, насыбайды
Бір атасың көңілің жайланғанда.
Таудан жиде тергендей ала берсе,
Бір жасайсың құмарың әр қанғанда.
Көкіректе жамандық еш ниет жоқ,
Аң болады кеңесің құс салғанда.
Ешкімге зияны жоқ, өзім көрген
Бір қызық ісім екен сұм жалғанда.
Көкірегі сезімді, көңілі ойлыға
Бәрі де анық тұрмай ма ойлағанда?

Ұқпасың үстірт қарап бұлғақтасаң,
Суретін көре алмассың, көп бақпасаң.
Көлеңкесі түседі көкейіңе,
Әр сөзін бір ойланып салмақтасаң.
Мұны оқыса, жігіттер, аңшы оқысын,
Біле алмассың, құс салып дәм татпасаң.

ЖАЗ

Жаздыгүн шілде болғанда,
Көкорай шалғын, бәйшешек
Ұзарып өсіп толғанда;
Күркіреп жатқан өзенге
Көшіп ауыл қонғанда;
Шұрқырап жатқан жылқының
Шалғыннан жоны қылтылдап,
Ат, айғырлар, биелер
Бүйірі шығып, ыңқылдап,
Суда тұрып шыбындап,
Құйрығымен шылпылдап,
Арасында құлын, тай
Айнала шауып бұлтылдап.

Жоғары-төмен үйрек, қаз
Ұшып тұрса сымпылдап.
Қыз-келіншек үй тігер,
Бұрала басып былқылдап,
Ақ білегін сыбанып,
Әзілдесіп сыңқылдап.
Мал ішінен айналып,
Көңілі жақсы жайланып,
Бай да келер ауылға
Аяңшылы жылпылдап.
Сабадан қымыз құйдырып,
Ортасына қойдырып,
Жасы үлкендер бір бөлек
Кеңесіп, күліп сылқылдап.
Жалшы алдаған жас бала
Жағалайды шешесін:
Ет әпер,— деп қыңқылдап.
Көлеңке қылып басына,
Кілем төсеп астына,
Салтанатты байлардың
Самауырыны бұрқылдап.
Білімділер сөз айтса,
Бәйге атындай аңқылдап,
Өзгелер басын изейді,
Әрине деп мақұлдап.
Ақ көйлекті, таяқты
Ақсақал шығар бір шеттен:
Малыңды әрі қайтар,— деп,
Малшыларға қаңқылдап.
Бай байғұсым десін деп,
Шақырып қымыз берсін деп,
Жарамсақсып, жалпылдап.
Шапандарын белсенген,
Асау мініп теңселген,
Жылқышылар кеп тұрса,
Таңертеңмен салпылдап.
Мылтық атқан, құс салған
Жас бозбала бір бөлек,
Су жағалап қутындап.
Қайырып салған көк құсы
Көтеріле бергенде
Қаз сыпырса жарқылдап.
Өткен күннің бәрі ұмыт,
Қолдан келер қайрат жоқ,

Бағанағы байғұс шал
Ауылда тұрып күледі,
Қошемет қылып қарқылдап.

КҮЗ

Сұр бұлыт түсі суық қаптайды аспан,
Күз болып, дымқыл тұман жерді басқан.
Білмеймін тойғаны ма, тоңғаны ма,
Жылқы ойнап, бие қашқан, тай жарысқан?

Жасыл шөп, бәйшешек жоқ бұрынғыдай,
Жастар күлмес, жүгірмес бала шулай.
Қайыршы шал-кемпірдей түсі кетіп,
Жапырағынан айырылған ағаш, қурай.

Біреу малма сапсиды, салып иін,
Салбыраңқы тартыпты жыртық киім.
Енесіне иіртіп шуда жібін,
Жас қатындар жыртылған жамайды үйін.

Қаз, тырна қатарланып қайтса бермен,
Астында ақ шомшы¹ жүр, ол — бір керуен.
Қай ауылды көрсең де жабырқанқы,
Күлкі-ойын көрінбейді, сейіл-серуен.

Кемпір-шал құржаң қағып, бала бүрсең,
Көңілсіз қара суық қырда жүрсең.
Кемік сүйек, сорпа-су тимеген соң,
Үйде ит жоқ, тышқан аулап қайда көрсең.

Күзеу тозған, оты жоқ елдің маңы,
Тұман болар жел соқса, шаң-тозаңы.
От жақпаған үйінің сұры қашып,
Ыстан қорыққан қазақтың құрсын заңы.

¹ Ақ шомшы — астық екпеген ел басқа елге түйемен барып астық алып қайтады, сонда түйе бос барады да шом артады.

ҚЫС

Ақ киімді, денелі, ақ сақалды,
Соқыр, мылқау танымас тірі жанды.
Үсті-басы ақ қырау, түсі суық,
Басқан жері сықырлап келіп қалды.

Дем алысы — үскірік, аяз бен қар,
Кәрі құдан — қыс келіп, әлек салды.
Ұшпадай¹ бөркін киген оқшырайтып,
Аязбенен қызарып ажарланды.

Бұлыттай қасы жауып екі көзін,
Басын сіліксе, қар жауып, мазанды алды.
Борандай бұрқ-сарқ етіп долданғанда,
Алты қанат ақ орда үй шайқалды.

Әуес көріп жүгірген жас балалар,
Беті-қолы домбығып, үсік шалды.
Шидем мен тон қабаттап киген малшы
Бет қарауға шыдамай теріс айналды.

Қар тепкенге қажымас қайран жылқы
Титығы құруына аз-ақ қалды.
Қыспен бірге тұмсығын салды қасқыр,
Малшыларым, қор қылма итке малды.

Соныға малды жайып, күзетіңдер,
Ұйқы өлтірмес, қайрат қыл, бұз қамалды!
Ит жегенше Қондыбай, Қанай жесін,
Құр жібер мына ант ұрған кәрі шалды.

ЖАЗҒЫТҰРЫМ

Жазғытұрым қалмайды қыстың сызы,
Масатыдай құлпырар жердің жүзі.
Жан-жануар, адамзат анталаса,
Ата-анадай елжірер күннің көзі.

Жаздың көркі енеді жыл құсымен,
Жайрандасып жас күлер құрбысымен.

¹ Ұшпадай — шашыранды бұлт.

Көрдөн жаңа тұрғандай кемпір мен шал
Жалбандасар өзінің тұрғысымен.

Қырдағы ел ойдағы елмен араласып,
Күлімдесіп, көрісіп, құшақтасып.
Шаруа қуған жастардың мойны босап,
Сыбырласып, сырласып, мауқын басып.

Түйе боздап, қой қоздап — қорада шу,
Көбелек пен құстар да сайда ду-ду.
Гүл мен ағаш майысып қарағанда,
Сыбдыр қағып, бұландап ағады су.

Көл жағалай мамырлап қу менен қаз,
Жұмыртқа іздеп, жүгіріп балалар мәз.
Ұшқыр атпен зырлатып тастағанда,
Жарқ-жұрқ етіп ілінер көк дауылпаз.
Құс қатарлап байлаған қанжығаға
Қыз бұрандап жабысып, қылады наз.

Жазға жақсы киінер қыз-келіншек,
Жер жүзіне өң берер гүл-бәйшешек.
Қырда торғай сайраса, сайда бұлбұл,
Тастағы үнін қосар байғыз, көкек.

Жаңа бұлмен жамырап саудегерлер,
Диханшылар жер жыртып, егін егер.
Шаруаның біреуі екеу болып,
Жаңа төлмен көбейіп дәулет өнер.

Безендіріп жер жүзін тәңірім шебер,
Мейірбандық дүниеге нұрын төгер.
Анамыздай жер иіп емізгенде,
Бейне әкендей үстіңе аспан төнер.

Жаз жіберіп, жан берген қара жерге
Рахметіне алланың көңіл сенер.
Мал семіреді, ақ пенен ас көбейер,
Адамзаттың көңілі өсіп көтерілер.

Қара тастан басқаның бәрі жадырап,
Бір сараңнан басқаның бейілі енер.
Тамашалап қарасаң тәңірі ісіне,
Бойың балқып, еридi іште жігер.

Кемпір-шал шуақ іздеп, бала шулар,
Мал мазатсып қуанып, аунап-қунар.
Жыршы құстар әуеде өлең айтып,
Қиқу салалар көлдегі қаз бен қулар.

Күн жоқта кісімсінер жұлдыз бен ай,
Ол қайтсін қара түнде жарқылдамай.
Таң атқан соң шығарын күннің біліп,
Өңі қашып, бола алмас бұрынғыдай.

Күн — күйеу, жер — қалыңдық сағынысты,
Құмары екеуінің сондай күшті.
Күн қырындап жүргенде көп қожандап,
Күйеу келді — ай, жұлдыз к... қысты.

Ай, жұлдызға жылы жел хабар беріп,
Жан-жануар қуанар тойға елеріп.
Азалы ақ көрпесін сілке тастап,
Жер күлімдеп, өзіне шырай беріп.

Күн күйеуін жер көксеп ала қыстай.
Біреуіне біреуі қосылыспай.
Көңілі күн лебіне тойғаннан соң,
Жер толықсып түрленер тоты құстай.

Адам тіктеп көре алмас күннің көзін,
Сүйіп, жылып тұрады жан лебізін.
Қызыл арай, сары алтын шатырына,
Күннің кешке кіргенін көрді көзім.

* * *

Жастықтың оты жалындап,
Жас жүректе жанған шақ.
Талаптың аты арындап,
Әр қиынға салған шақ.

Уайым — аз, үміт — көп,
Ет ауырмас бейнетке,
Бүгін-ертең жетем деп
Көңілге алған дәулетке.

Қайратпен кіріп, жалынбай,
Ақылмен тауып айласын,

«Мен қалайға?» салынбай,
Жылы жүзбен жайнасын.

Қайратқа сеніп қақтықпай,
Жазасын тауып жауласар,
Қатынша тілмен шаптықпай,
Майданға шықса жарасар.

Жалыны қайтар дененің,
Үнемі тұрмас осы шақ.
Талайғы кәрі дүниенің
Бір кетігін ұстап бақ.

Құйрығы шаян, беті адам,
Байқамай сенбе құрбыға!
Жылманы сыртта, іші арам,
Кез болар қайда сорлыға.

Досыңа достық — қарыз іс,
Дұшпаныңа әділ бол.
Асығыс түбі — өкініш,
Ойланып алмақ — сабыр сол.

Ақ көңілді жақсыдан
Аянбай салыс ортаға.
Ақылы, арты тапшыдан
Қу сөзін алма қолқаға.

Сұм-сұрқия, қу заман
Гүл көрінер жігітке —
Қызықты өмір жайнаған,
Кеудесі толып үмітке.

Бір нәрсені ұнатса,
Қайта ойланып қарамас.
Мақтанып жұртты шулатса,
Құмары сол — қызба бас.

Сенісерге келгенде,
Сене берер талғамай,
Жұрты құрғыр сенгішке
Ұра ма кулық жалғамай?

Іры кеткен алдағыш,
Мені-ақ алда, сөкпейін.

Балы тамған жас қамыс
Ормасаңшы көктейін!

Сені жақсы көрмесе,
Сенер ме еді сөзіңе?
«Япырма-ай!..» деп терлесе,
Ар емес пе өзіңе?

* * *

Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында,
Хан да жанын қияды қыз жолында.
Алтын-күміс кигені, қамқа, торғын,
Күтуші қыз, келіншек жүр соңында.

Деген сөз: «Бұқа буға, азбан дуға»,
Хан қарық боп түсіп жүр айғай-шуға.
Етімді шал сипаған құрт жесін деп,
Жартастан қыз құлапты терең суға.

Сән-салтанат жұбантпас жас жүректі,
Кім де болса тұрғысын көксемек-ті.
Мезгілі өткен дәуренді қуалаған
Неғылсын бір қартайған қу сүйекті?

Кәрі, жас дәурені өзге тату емес,
Епке көнер ет жүрек сату емес.
Кімде кім үлкен болса екі мүшел,
Мал беріп алғанменен қатын емес.

Есерлер жас қатынды тұтады екен,
Жас қайғысын білдірмей жұтады екен.
Ортасында бұлардың махаббат жоқ,
Тұсап қойып қашырап бұқа ма екен?

Бай қартайса, малына берер шылбыр,
Мал өмірді жаңғыртпас, құдай ұрғыр.
Біреудің қызын алып малға сатып,
Баяғыны іздеген қандай құрғыр?

Қатыным қалай демес ақсақал бай,
Сонымен дос боп жүрсің япырым-ай!
Қу қатының майысса, мәз боласың,
Шайтанның шәкіртінің қылығын-ай!

Қартаң бай, қатты сақ бол, тілге көнсен,
Мүйіз шығар қатынның тіліне ерсен.
Тіпті оңбассың өзіңе өзің мәз боп,
Дастарқан мен қатынды мақтан көрсен.

Кінәсіз бәйбішемен болады араз,
Жастың көңілі жылымас, ол өзіне аз.
Біреуі — көк балдырған, бірі — қурай,
Бір жерге қосыла ма қыс пенен жаз?

Үнем болмас құйрықты бұландатқан,
Сауырсына шапақтап, сүйіп жатқан.
Екі көңіл арасы — жылшылық жер,
Оны қайтып қосады ол ант атқан?

* * *

Көңіл құсы құйқылжыр шартарапқа,
Адам ойы түрленіп ауған шақта.
Салған ән — көлеңкесі сол көңілдің,
Тактысына¹ билесін ол құлаққа.

Шырқап, қалқып, сорғалап, тамылжиды,
Жүрек тербеп, оятар баста миды.
Бұл дүниенің ләззәті бәрі сонда,
Ойсыз құлақ ала алмас ондай сыйды.

Ұйықтап жатқан жүректі ән оятар,
Үннің тәтті оралған мәні оятар.
Кейі зауық, кейі мұң дертін қозғап,
Жас балаша көңілді жақсы уатар.

Адам аз мұны біліп ән саларлық,
Тындаушы да аз ол әннен бәһра аларлық
Мұңмен шыққан, оралған тәтті күйге
Жылы жүрек қайда бар қозғаларлық?

Көбінесе ән басы келеді ашы,
«Кел, тында!» деп өзгеге болар басшы.
Керім толғап, тауысар қаңғыр-күңгір,
Сол жеріне ойыңмен араласшы.

¹ Такт — бұл жерде өлеңнің ырғағы ретінде алынып отыр.

Әннің де естісі бар, есері бар,
Тындаушының құлағын кесері бар.
Ақылдының сөзіндей ойлы күйді
Тындағанда көңілдің өсері бар.

Білімдіден аяман сөздің майын,
Алты өлеңмен білдірдім әннің жайын.
Ездің басы қаңғырсын, ердің көңілі
Жаңғырсын деп ойладым айтқан сайын.
Көкірегінде оты бар ойлы адамға
Бұл сөзімнің суреті тұрар дайын.

Эмірдің алды — ыстық, арты — суық,
Алды — ойын, арт жағы — мұңға жуық.
Жақсы әнді тындасаң ой көзіңмен,
Эмір сәуле көрсетер судай тұнық.

Жаманға «жар» деген-ақ ән көрінер,
Жақсы ән білсе айтуға кім ерінер?
Жарамды әнді тындасаң, жаның еріп,
Жабырқаған көңілің көтерілер.

* *

Адамның кейбір кездері
Көңілде алаң басылса;
Тәңірінің берген өнері
Көк бұлыттан ашылса;

Сылдырлап өңкей келісім
Тас бұлақтың суындай,
Кірлеген жүрек өзі ішін
Тұра алмас әсте жуынбай.

Тәңірінің күні жарқырап,
Ұйқыдан көңіл ашар көз.
Қуатты ойдан бас құрап,
Еркеленіп шығар сөз.

Сонда ақын белін буынып,
Алды-артына қаранар.
Дүние кірін жуынып,
Көрініп ойға сөз салар.

Қыранша қарап қырымға
Мұң мен зарды қолға алар.
Кектеніп надан зұлымға,
Шиыршық атар, толғанар.

Әділет пен ақылға
Сынатып көрген-білгенін;
Білдірер алыс, жақынға
Солардың сөйле дегенін.

Ызалы жүрек, долы қол,
Улы сия, ащы тіл.
Не жазып кетсе, жайы сол,
Жек көрсендер өзің біл.

* * *

Құлақтан кіріп, бойды алар,
Жақсы ән мен тәтті күй.
Көңілге түрлі ой салар,
Әнді сүйсең, менше сүй.

Дүние ойдан шығады,
Өзімді өзім ұмытып.
Көңілім әнді ұғады,
Жүрегім бойды жылытып.

Аңсаған шөлде су тапса,
Бас қоймай ма бастауға?
Біреу түртсе, я қакса,
Бой тоқтамас жасқауға.

Бір күйгізіп, сүйгізіп,
Ескі өмірді түргізер.
Өмір тонын кигізіп,
Жоқты бар қып жүргізер.

Есіткендей болады,
Құлағым ескі сыбырды.
Ескі ойға көңілім толады,
Тірілтіп өткен құрғырды.

Ішіп терең бойлаймын
Өткен күннің уларын.

Және шын деп ойлаймын
Жұрттың жалған шуларын.

Тағы сене бастаймын
Күнде алдағыш қуларға.
Есім шығып қашпаймын,
Мен ішпеген у бар ма?

* * *

Өлсем, орным қара жер сыз болмай ма?
Өткір тіл бір ұялшақ қыз болмай ма?
Махаббат, ғадауат¹ пен майдандасқан,
Қайран менің жүрегім мұз болмай ма?

Амалсыз тағдыр бір күн кез болмай ма?
Біреуге жай, біреуге тез болмай ма?
Асау жүрек аяғын шалыс басқан
Жерін тауып артқыға сөз болмай ма?

Сонда жауап бере алман мен бейшара,
Сіздерге еркін тиер, байқап қара.
Екі күймек бір жанға әділет пе?
Қаны қара бір жанмын, жаны жара.

Жүрегіңнің түбіне терең бойла,
Мен бір жұмбақ адаммын, оны да ойла.
Соқтықпалы, соқпақсыз жерде өстім,
Мыңмен жалғыз алыстым, кінә қойма!

Жасымда албырт өстім, ойдан жырақ,
Айлаға, ашуға да жақтым шырақ.
Ерте ояндым, ойландым, жете алмадым,
Етекбасты көп көрдім елден бірақ.

Ой кіргелі тимеді ерік өзіме,
Сандалмамен күн кешкен түспе ізіме.
Өзі ермей, ерік бермей, жұрт қор етті,
Сен есірке, тыныш ұйықтат, бақ сөзіме!

¹ Ғ а д а у а т — дұшпандық деген мағынада.

Ішім — толған у мен өрт, сыртым дүрден,
Мен келмеске кетермін түк өндірмей.
Өлең шіркін — өсекші, жұртқа жаяр,
Сырымды тоқтатайын айта бермей.

ШӘҢГЕРЕЙ БӨКЕЕВ

(1847—1920)

Шәңгерей Сейіткерейұлы Бөкеев 1847 жылы Жасқұс құмында, Ордада (осы күнгі Жәнібек ауданы), Орал облысында туған. Болашақ ақын бес жасында ата-анасынан айырылып, жетім қалады. Бірақ атадан қалған мол дәулеттің арқасында қиыншылық көрмей өседі. Әкесінің інілері Шәңгерейдің оқып білім алуына көмек көрсетеді. Ол Орынбордағы кадет корпусына түсіп екі жыл оқиды. Орыс тілін үйреніп, орыс халқының классикалық әдебиетімен танысады. Бұдан соң біраз уақыт Самара губерниясында (қазіргі Куйбышев облысы) мировой судья (бітімші сот) болып істеген. Онан кейінгі кездерде Шәңгерей басқадай қызмет іздемей, өзінің қонысы Көлборсыда тұра берген. Өмірінің соңғы кезінде Шәңгерей ел жұмысына мүлде араласпаған көрінеді. Ақын көбінесе өлең жазу, аң аулау, ән тыңдау тәрізді көңіліне жаққан өнермен шұғылданған.

Шәңгерей шығармаларының басты сарындары, идеялық салалары, өмірдің өтуі жайлы топшылау, ескі заманды аңсау, ғылым-білім туралы ой түйю, өз өмірінің әр қилы кезеңдерін бейнелеу, махаббат, достықты, саятшылықты, табиғат құбылыстарын суреттеу болып келеді. Тегі әлеуметтік мәселелерді қозғағанның өзінде де Шәңгерей көп ретте жол таба алмай тұйыққа тіреледі. Ақынның қоғамдық ой-пікірлері, топшылау-түйіні бірде өмір шындығының айқын елесін көрсетсе, екінші бір сәтте торығуды, ескіні мадақтауды елестетеді.

ӨМІРДІҢ ӨТУІ

Құдыққа құлан құлаған,
Құлағанда құрбақа
Қауып-қатерсіз ойнаған.
Ойлағанға бұл заман:
Қырда құлан жүрсе аман
Лан, түрлі қазадан,
Бақа жаны баз кешер
Құлағына құланның
Ойнаймын деп бойлаудан.
Сусаған құлан шұбырса,
Аса бір аса құлаудан,
Іздегені қақ болар,
Жолбарысқа жол тосқан
Қазалы құлан тап болар,
Бой жасырып ол жыртқыш,
Шыға бір шапса сайлаудан.

Жүген, құрық тимеген,
Шая шөптен жемеген,
Тұнықтан бойлап су ішкен,
Арқада ойнап тебіскен,
Үйірден жалғыз қаларсың,
Кеуденнен шығып шыбын жан
Жүрегінді жұлып жем етер,
Қазана шапқан ол айуан.
Іздегені тап болып,
Олжасына қарқ болып,
Маң-маң басып ол қайтар,
Буынына түсіп жылы қан.
Қайратына мас болған,
Қайдан білсін ол айуан?!
Бөкен терісін бөрік еткен,
Сексеуілден күрке еткен,

Бауырына тулақ жамаған,
Қаңбаққа жүзін қамаған.
Білтелі қара қолында,
Шақпақтан оған от беріп,
Жолында жатыр бір адам.
Қазан жеткен жолбарысым!
Құмалақтай қорғасын
Аға шығар шаң беріп,
Өңбеніңнен кірсе қолдаудан.
Дүние опа кімге еткен?!
Терінді тонап олжа еткен,
Ғазірайыл жағын кезенсе,
Мергенім тірі қалар ма,
Қатын-бала жылаудан?

* * *

Жалғаншы, жарық дүние!
Бізден де бір күн қаларсың.
Піл сауырлы қара жер
Қойныңды ашып, қол жайып
Құшағыңа аларсың!

Ойқай, сонда күн қаран,
Басыңа ақ тас қойылса
Сөзбен түрлі безенген.
Үстіңе топырақ үйілсе
Шөккен нарға меңзеген.
Тіл кесіліп, үн бітер,
Сайраған мұны жыраудан,
Тыңдаған айтар: «не пайда
Мұндай сөзді жырлаудан?»
Дүние қуған көңілім
Нәпсіменен қарайған.
Хақ диуанға¹ асықтай
Мұрат тапқан құдайдан.
Сонда бір көңілім сап болар,
Жалғыз жатып күңіреніп,
Қазаны ойлап толғаудан.

¹ Хақ диуан — бұл жерде құдайдың өзі деген мағынада.

Таудағы тас ұядан
Лашындай сарыққан қиядан,
Шалқып сөзім шығады,
Ойласам, пікір-қиялдан.
Аспалап қиял кетеді,
Шыққан оқтай жаядан.
Жасындай барып жалт етіп,
Көк қапасын ашады.
Жарығына алданып,
Дидарға қадам басады.
Мойынға алсам, бұл қиял
Аулақ емес кінәдан.
«Кімсің?» деп біреу сұраса,
Өзім болып «Мен!» дегін,
«Мен» деген кетсе дүниеден,
Өзім болып «менмін» деп,
Жауап берер қай адам?!
«Менмін» деген — сол менмін,
Жалпылама, алаш, әр заман.
Қиямет, мақшар таң туса,
Өзім қайта «мен» болып,
Мен болармын қайтадан.
Қайтадан жаным — қайта адам.
«Бұл сөзің қалай?» десеңіз,
Әуелінде бар болып,
Ақырында жоқ болмақ —
Шариғатқа қилап заң.
«Мизан», «сират» құрулы,
Өзіңе аян, бір алла,
Ілгері басар әр қадам.

* * *

күндерді тапсырды
Жасаған өзің бір алла.
Пайғамбар жасы жақындап,
Келе жатыр осы ара.
Алалы сақа атысқан,
Жалаң аяқ құм басқан,
Тал шыбыққа таласқан,
Бір күні едім мен бала.